

ΝΕΟΣ
ΕΛΛΗΝΟΜΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΣΥΝΤΑΣΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΙ ΕΘΝΙΚΩΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΙ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

LIBRAIRIE ET IMPRIMERIE

CI-DEVANT

E. J. BRILL.

LEIDE — 1904.

Ε.γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ANNA Η ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΗ
ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΕΣ ΑΙΤΩΛΙΑΣ

Ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τοῦ Παρνασσοῦ τοῦ 1903 (Ἔτ. Ζ' σ. 215) ἐξέδωκεν ὁ κ. Γεώργιος Σωτηριάδης ἐν ταῖς Βυζαντηναῖς ἐπιγραφαῖς ἐξ Αἰτωλίας πλὴν τῶν εἰς τὸν Μιχαὴλ Ζωριανὸν καὶ τοὺς Ἀνδριτζιοπούλους ἀναφερομένων καὶ ἀπόκρουσμα ἐπιγραφῆς ἔχον οὕτω·

ΝΑΒΑCΙΛΙC
ΚΑΝΤΑΚῺZ
ΛΟΓῺΤῺ

Τὸ ἀπόκρουσμα τοῦτο, οὕτως ἀτελὲς ὄν, εἶνε βεβαίως ἀδύνατον νάποκατασταθῆ καθ' ὀλοκληρίαν. Ἀλλὰ δυνάμεθα ὅμως νά συμπληρώσωμεν ἐν αὐτῷ τινα, ἀρκοῦντα ὅπως ἐξαχθῶσιν ἐξ αὐτῶν ἄξια λόγου πορίσματα. Ἐχομεν ὀῆλα δῆ, νομίζω, ἐν τοῖς περιωθεῖσι δύο πρώτοις στίχοις τάδε·

[AN]NA ΒΑCΙΛΙC[CA] ΚΑΝΤΑΚῺZ[ΗΝΗ]

Εἰς τὴν τοιαύτην βεβαίαν, καθ' ἃ μοι φαίνεται, συμπλήρωσιν ἄγει με τὸ γεγονός, ὅτι ὁ λίθος εὑρέθη ἐν Μοκίστῃ τῆς Αἰτωλίας, ἐνθα καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ τοῦ Ζωριανοῦ καὶ τῶν Ἀνδριτζιοπούλων. Γινώσκομεν δὲ ἤδη περὶ τοῦ Μιχαὴλ Ζωριανοῦ, ὅτι ἦτο ἐπὶ τραπέζης καὶ πρωτοστράτωρ τῆς δυσμικῆς φάλαγγος ἐπὶ τοῦ δεσπότη τοῦ Ἡπείρου Θωμᾶ τοῦ Ἀγγέλου¹.

¹ Σπυρ. Η. Δάμπερον Πρόχειρον σημείωμα περὶ Μιχαὴλ Ζωριανοῦ ἐν Ἐπετηρίδι Παρνασσοῦ Ἔτ. Ζ' (1903) σ. 216 κ. ἑ. Μιχαὴλ Ζωριανός καὶ ὁ βαρροκικὸς κώδιξ 29 αὐτόθι ἔτ. Η' (1904) σ. 63 κ. ἑ.

Καί εἶνε μὲν γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας, ὅτι ὁ Θωμᾶς ἤρξεν ἀπὸ τοῦ 1296 μέχρι τοῦ 1318, ὅτε καὶ ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ ἀνεψίου Νικολάου Οὐρσίνη τοῦ κόμιστος Κεφαλληνίας, υἱοῦ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Θωμᾶ Μαρίας· ἀλλὰ τὰ πλεῖστα τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ διῆλθεν ὑπὸ τὴν ἐπιτροπιάν τῆς μητρὸς Ἄννης Καντακουζηνῆς. Εὐλόγως λοιπὸν πρὸς τὸ χωρίον ἐκεῖνα τὸ ἐξ οἰουδήποτε ἀγνώστου ἡμῖν λόγου καλλυνθὲν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ δεσπότη Θωμᾶ διὰ μεγαλοπρεπῶν ναῶν καὶ ἄλλων κτιρίων, οἷον ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν εὐρημάτων καὶ τῶν παρατηρηθέντων ὑπὸ τοῦ κ. Σωτηριάδου ἀναδεικνύεται ἡ Μόχιστα τῆς Αἰτωλίας τῆς ἀνηκούσης εἰς τὸ δεσποτάτον τῆς Ἠπείρου, εὐρίσκομεν συνδεομένην καὶ τὴν μητέρα τοῦ δεσπότη.

Ἦτο δὲ αὕτη θυγάτηρ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου Εὐλογίας καὶ σύζυγος Καντακουζηνοῦ τινος, οὗ ἀγνοοῦμεν τὸ προωνύμιον¹, καὶ κατὰ ταῦτα Παλαιολογινα ἅμα καὶ Καντακουζηνή. Ὡς ἐκ τοῦ συζύγου δὲ ἦτο καὶ Κομνηνή καὶ Ἀγγελίνα καὶ Δούκαινα. Οὕτω Κομνηνὸς Ἀγγελὸς ὁ Δούκας ἐπωνυμεῖτο τῷ 1329 ὁ δεσπότης Ἰωάννης ἐν χρυσοβούλλῳ (μᾶλλον ἀργυροβούλλῳ) τινί, ὅπερ ἀπέκειτο ἀνέχδοτον παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Ῥωμανῷ². Καὶ ὁ Κωνσταντῖνος δὲ ὁ Ἑρμονιακὸς τὴν κατὰ παραγγελίαν τοῦ αὐτοῦ δεσπότη γενομένην Μετάφρασιν τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὀμήρου λέγει γραφεῖσαν

ἐξ ἀξίωσιν δεσπότη
Κομνηνοῦ Ἀγγελοδοῦκα
Ἰωάννου τοῦ ἠρώου³.

¹ Ἴδε περὶ αὐτῆς Νικηφόρου Γρηγορᾶ Τόμ. Α' σ. 92, 8 κ. ἰ. 130, 17. Γεωργίου Παχυμέρους Τόμ. Β' σ. 67 κ. ἰ. 201. Ἐσφαλμένως ὁ *Du-Cange* *Familiae Augustae Byzantinae* σ. 190 λέγει τὴν Ἄνναν σύζυγον Ἀλεξίου καὶ ὄχι Νικηφόρου Ἀγγέλου.

² Ῥωμανοῦ Περὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Ἐν Κερκύρᾳ. 1895 σ. 132.

³ Μαυροφροῦδου Ἐκλογή μνημείων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἐν Ἀθήναις. 1866 σ. 74.

Καὶ ἄλλοθεν δὲ γινώσκομεν τὰς τρεῖς ταύτας ἐπωνυμίας τῶν ἀγγελωνύμων δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου. Κατὰ ταῦτα δὲ ἴσως πάσας ταύτας, τὰς ἐκ τοῦ μητρικοῦ οἴκου, τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ συζύγου καὶ ὄχι μόνον τὴν τῆς Καντακουζηνῆς ἔφερον ἡ Ἄννα ἐπὶ τοῦ λίθου. Διὰ τοῦτο δ' εὐλόγως δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι καὶ τὸ ΛΟΓ8 τῆς ἐπιγραφῆς συμπληρωτέον εἰς

[ΠΑΛΑΙΟ]ΛΟΓ8

Οὐδὲ πρέπει νὰ ξενισθῆ ὁ ἀναγνώστης βλέπων τὴν δέσποιναν τῆς Ἠπείρου ὀνομαζομένην ἐπὶ τοῦ λίθου βασίλισσαν. Καὶ αὐτοὶ οἱ δεσπότες τῶν διαφορῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων προκυψάντων δεσποτῶν λέγονται ἐνίοτε βασιλεῖς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτοκράτορες. Ἀρχειτῶσαν δ' ἐκ πολλῶν παραδειγμάτων ὀλίγα. Οἱ οἰκεῖοι τῆς βασιλείας μου, λέγει ἀρχόμενος τοῦ ὑπὲρ τῶν Γεμιστῶν ἀργυροβούλλου ὁ Δημήτριος Παλαιολόγος τῷ 1450, καίπερ ὢν δεσπότης¹. Καὶ ἐν ἄλλοις δὲ δεσποτικοῖς ἀργυροβούλλοις γίνεται χρῆσις τῆς λέξεως βασιλείας. Αὐτόχρημα δ' αὐτοκράτορες Ῥωμαίων λέγονται ὁ μὲν Θεόδωρος, Κωνσταντῖνος καὶ Θωμᾶς οἱ Παλαιολόγοι ἐν τῷ κώδικι 26 (B. 5-14) τῆς Ἀγγελικῆς βιβλιοθήκης (Biblioteca Angelica) τῆς Ῥώμης τοῦ ἔτους 1443², ὁ δὲ δεσπότης Θωμᾶς καὶ ἡ Ζωὴ ἐν τῷ κώδικι τοῦ Ἐσκουριάλου Ω-IV-32³.

Πολὺ δὲ συχνότερα εἶνε ἡ ἐπωνυμία τῆς βασιλίσης περὶ τῶν δεσποινῶν. Οὕτως ἡ Μονωδία τοῦ Γεμιστοῦ εἰς τὴν Κλεόπην ἐκ γένους Μαλατέστα, τὴν σύζυγον τοῦ δεσπότη τῆς Πελοποννήσου Θεοδώρου Α' Παλαιολόγου, συνηθέστατα ἐν τοῖς πολλοῖς σωζομένοις κώδιξιν ἐπιγράφεται ὡς γραφεῖσα ἐπὶ τῇ

¹ *Trincheria Syllabus Membranarum* σ. 537 κ. ἑ.

² *Allen Classical Review* 1889 σ. 347. Notes on Greek Mss in Italy σ. 40. *G. Muccio καὶ Franchi de Cavalieri Index cod. Graecorum bibliothecae Angelicae ἐν τοῖς Studi Italiani di filologia classica* Τόμ. Δ' (1896) σ. 110.

³ *Miller Catalogue des mss. Grecs de la bibliothèque de l'Escorial* σ. 499.

αοιδίμῳ ἢ εὐσεβεί βασιλίσση Κλεόπη. Καὶ ἡ εἰς τὴν αὐτὴν δὲ δέσποιναν βραχεῖα μονωδία τοῦ ἱερέως Ἰωάννου ἢ μόνον ἐν ἐνὶ κώδικι τῆς Μαδρίτης σωζομένη καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Iriarte ἐπιγράφεται «Μονωδία ἐπὶ τῇ αοιδίμῳ καὶ εὐσεβεί ἡμῶν βασιλίσση κυρία Κλεόπη»¹. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς εἰς τὴν αὐτὴν δέσποιναν ἀνεκδότοις μονωδίαῖς τοῦ Βησσαρίωνος καὶ τοῦ πρίγκιπος Χειλᾶ ταῖς περιλαμβανομέναις ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 2540 κώδικι τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων λέγεται βασίλισσα ἡ Κλεόπα². Ἐν δὲ βραχεῖ χρονικῷ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 382 κώδικος τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὀρει μονῆς τῶν Ἰδῆρων εὐρίσκομεν περὶ τοῦ ἔτους 1474 τὸ σημείωμα· «Νοεμβρίῳ Γ' ἀπέθανεν καὶ ἡ βασίλισσα κερά Ἐλαῖνη Παλαιολογίνα θυγάτηρ δεσπότης κὺρ Θωμᾶ καλογρέα καὶ ἐπονομάσθη Ὑπομονῆ μοναχῆ». Τέλος δὲ ρητῶς ὁ Παχυμέρης περὶ τῆς ἐπασχολούσης ἡμᾶς ἐνταῦθα Ἄννης τῆς Καντακουζηνῆς λέγει· λόγους τε κινεῖ (ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Α' Παλαιολόγος) περὶ τούτου καὶ τῇ ἰδίᾳ ἀνταρξία σὺσκέπτεται Ἄννη τῇ βασιλίσση³.

Βασίλισσαι λοιπὸν ἐπωνυμοῦντο καὶ αἱ δέσποιναί τῆς Ἠπείρου. Τὸ δ' ἔθος τοῦτο δὲν περιωρίσθη εἰς τοὺς χρόνους καθ' οὓς τὸ δεσποτάτον ἦτο ἐλληνικόν, ἀρχόμενον ὑπὸ τῶν Ἀγγέλων, ἀλλ' ἐξηκολούθησεν ὑφιστάμενον καὶ ὅτε ἡ Ἠπειρος περιῆλθεν εἰς τὸν φραγκικὸν οἶκον τῶν Τόκκων. Αὐτὸς ὁ Κάρολος Α' Τόκκος ὁ δούξ Λευκάδος καὶ Παλατῖνος κόμισ Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου (1381-1429), γενόμενος κύριος τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, αὐτεπεκαλεῖτο οὐ μόνον δεσπότης, ἀλλὰ καὶ βασιλεὺς Ῥωμαίων. Καὶ ἡ σύζυγος δ' αὐτοῦ Φραγκίσκα ἢ θυγάτηρ τοῦ Φλωρεντίνου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Νερίου Α' Ἀτζαϊώλη ὑπέγραφε τὰς τε ἐλληνιστὶ καὶ τὰς λατινιστὶ γραφο-

¹ Iriarte Regiae bibliothecae Matritensis Codices Graeci manuscripti Τόμ. Α' σ. 535.

² Τὰς δύο ταύτας μονωδίας ἀντέγραφα κατ' αὐτὰς ἐνταῦθα, σταλείσας μοι ἐκ Παρισίων εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς.

³ Γεωργίου Παχυμέρους Τόμ. Β' σ. 67,18.

μένας αὐτῆς ἐπιστολάς ὡς βασίλισσα, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ κινναδάρεως, καθ' ἃ οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, τοῦθ' ὅπερ εἶνε ἀκόλουθον πρὸς τὴν ἐπωνυμίαν βασιλέων Ῥωμαίων, ἣν εἶχον προσλάβει οἱ Τόκκοι. Καὶ εἶχε μὲν ἀναγνωσθῆ κακῶς πρότερον ἢ λέξις βασίλισσα ὡς βασίσα ἢ βασίσσα ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐκδόντος δύο αὐτῆς ἐπιστολάς, τοῦ Γάλλου Buchon¹. Ἄλλ' ἐν τρίτῳ αὐτῆς ἐγγράφῳ, ὑπ' ἐμοῦ ἀνακαλυφθέντι ἐν τῷ Ἀστικῷ μουσεῖῳ (Museo Civico) τῆς Βενετίας, αὕτη φέρεται ὑπογεγραμμένη σαφῶς ΦΡΑΝΓΓΗΣΧΑ ΧΑΡΙΤΗ ΘΥ

ΒΑΣΥΣΑ ΡΟΜΑΙΩΝ. Τὸ δὲ ΒΑΣΥΣΑ τοῦτο σημαίνει Βασίλισσα. Οὕτω δὲ πάντως ἀναγνωστέον καὶ ἐν ταῖς πρότερον ὑπὸ τοῦ Buchon ἐκδοθείσαις ἐπιστολαῖς τῆς Φραγκίσκης². Πιθανῶς δὲ δὲν διέγνω ὁ Γάλλος ἱστοριοδίφης τὸ βραχυγραφικὸν ΛΙ ἄτε γεγραμμένον ἄνωθεν τῆς ὑπογραφῆς ἐν αὐτῷ τῷ κειμένῳ τοῦ ἐγγράφου, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἐν τῷ τοῦ Ἀστικοῦ μουσείου τῆς Βενετίας.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ἐν τῷ ἐξ Αἰτωλίας ἀποχρούσματι ὀνόματος τῆς δεσποίνης Ἄννης καὶ τῶν ἐπωνυμιῶν αὐτῆς. Εἰς τίνα δὲ περίστασιν ἀνεφέρετο ἡ ὅλη ἐπιγραφή καὶ τίνα ἄλλα περιελαμβάνοντο ἐν αὐτῇ δὲν δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν, ἐφ' ὅσον δὲν συμπληρώθῃ αὕτη δι' ἄλλων τυχόν τεμαχίων εἰς τὸν αὐτὸν συνανηκόντων λίθον. Ἀλλὰ καὶ ὡς ἔχει δὲν εἶνε ἀναξία λόγου μετὰ τὰ ἄνω ἐκτεθέντα.

Ἐν τέλει δὲ προσθέτω ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ περὶ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης λόγου παρατήρησιν τίνα περὶ τοῦ Κοσμᾶ Ἀνδριτζιπούλου ἢ Ἀνδριτζοπούλου τοῦ μνημονευομένου ἐν τινι ἄλλῃ τῶν ἐκ τῆς αἰτωλικῆς Μοχίστης βυζαντιακῶν ἐπιγραφῶν, πρὸς

¹ Nouvelles Recherches historiques Τόμ. Β' σ. 283 ἀρ. LXIII καὶ σ. 285 ἀρ. LXVI. ἴδε καὶ Τόμ. Α' σ. 166.

² Σπυρ. Π. Λάμπρου Ἑλληνίδες βιβλιογράφοι καὶ κύριαι κωδίκων κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ ἐκὶ τουρκοκρατίας ἐν Ἐπετηρίδι τοῦ Ἑθνικοῦ Πανεπιστημίου. Ἐν Ἀθήναις 1904 σ. 251 κ. ἑ. καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει σ. 23 κ. ἑ.

δν δ κ. Σωτηριάδης συνεσχέτισε τὸν Ἀνδριτζόπουλον τὸν γράφοντα τὴν ἐν τῷ παρισιακῷ κώδικι σωζομένην Πρόρρησιν πρὸς τὸν Μιχαὴλ Ζωριανόν¹. Καὶ δὴ δύναται, νομίζω, νὰ εἰκασθῇ, ὅτι ὁ Κοσμάς Ἀνδριτζόπουλος, δεσπότης, σύγχρονος ὦν τῷ Ζωριανῷ, ἤκμασεν ἐπὶ τοῦ δεσπότη τοῦ Ἡπείρου Θωμᾶ (1296-1318), ἦτο συγγενής, ἴσως ἀδελφός ἢ υἱός, τοῦ ἀλίγω πρότερον παρουσιαζομένου ἐν τῷ αὐτῷ δεσποτάτῳ Νικολάου Ἀνδρικοπούλου, δν γινώσκωμεν ἐκ τῶν ἀνδηγαυικῶν ἀρχείων τῆς Νεαπόλεως. Μετέσχε δὲ οὗτος διαπραγματεύσεων τοῦ δεσπότη Νικηφόρου πρὸς Κάρολον τὸν Ἀνδηγαυόν, ὦν χάριν μετέβη εἰς Νεάπολιν, ἐφ' ᾧ ὁ Κάρολος διέταξε τῇ 8 Ἀπριλίου 1279 τοὺς λιμενάρχας Ἀπουλίας νὰ ἐπιβιάσωσι μετὰ τῶν συμπρέσβειων εἰς πλοῖον καὶ ἀποστείλωσιν εἰς τὴν πατρίδα². Οὐδένα δὲ βεβαίως θὰ ταραξῆ ἢ φθογγικὴ διαφορὰ τοῦ κ καὶ τζ ἐν τοῖς ὀνόμασιν Ἀνδρικόπουλος καὶ Ἀνδριτζόπουλος. Οὕτω δὲ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ Ἀνδριτζόπουλοι τῆς δευτέρας τῶν βυζαντιακῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μοκίστης³ εἶνε τοῦτο μὲν ὁ ἐν τῇ τρίτῃ μνημονευόμενος Κοσμάς, τοῦτο δ' ὁ ἐκ τῶν ἀνδηγαυικῶν ἀρχείων γινωσκόμενος Νικόλαος. Ὁπότερος δὲ τούτων εἶνε ὁ γράψας τὴν πρὸς τὸν Ζωριανόν πρόρρησιν παραμένει ἄγνωστον τό γε νῦν ἔχον.

¹ Βυζαντιναὶ ἐπιγραφαὶ ἐξ Αἰτωλίας ἐν Ἐπιτηρίδι Παρνασσοῦ "Ετ. Ζ' (1903) σ. 213 κ. ἰ.

² *Minière* Il regno di Carlo I nell'anno 1279 σ. 8 καὶ 9. Ἰω. Ῥωμανοῦ Περὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου σ. 83.

³ Σωτηριάδης *Ἰνθ'* ἀν. σ. 211.